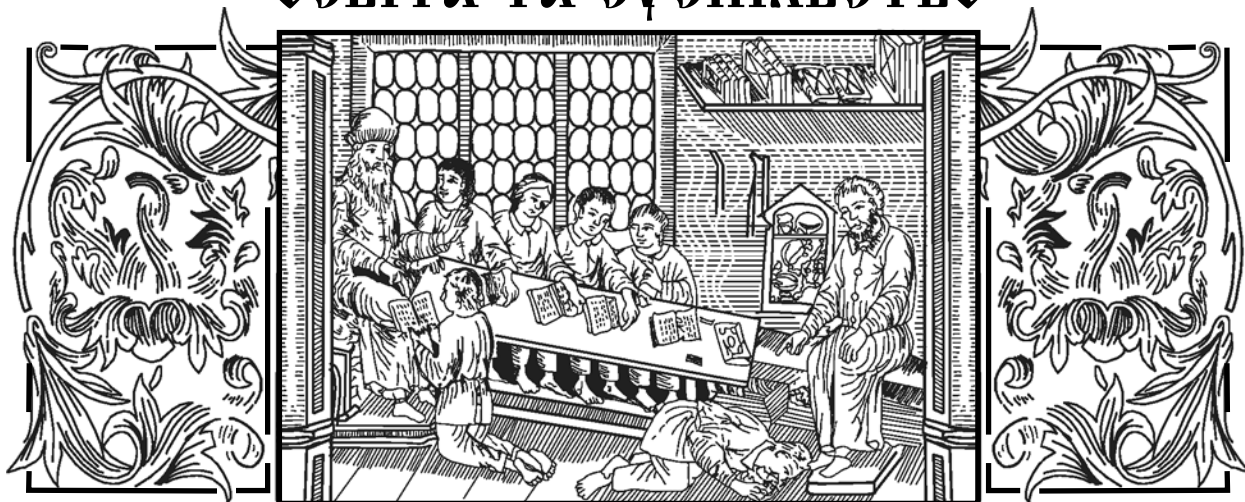

ОСВІТА ТА СУСПІЛЬСТВО

УДК 37.08.1 (091)

DOI:10.30837/nc.2023.4.03

Людяна педагогіка Григорія Ващенка

*Олександр Пономарьов,
Максим Черемський*

*До 145-ї річниці від дня народження
Григорія Григоровича Ващенка*

Сучасна українська педагогічна освіта, яка ґрунтується на застарілих авторитарних навчальних методах, потребує переходу на більш сучасні гуманістичні та демократичні методи навчання й виховання особистості. На жаль, за останні тридцять років наша освіта зробила надто мало в питанні гуманізації та демократизації школи, а отже якості освіти та її відповідності цим вимогам сьогодення. Про це свідчать сучасні рейтинги, де українська освіта посідає останні позиції за рівнем успішності учнів. Проте свого часу, а саме в 20-х роках ХХ ст., українська освіта була серед лідерів найбільш прогресивних систем освіти у світі. До-

казом є швидке успішне подолання неписьменності серед українського населення. Учні не знали страху перед оцінкою, їм не погрожували викликами батьків до директора, їх не змушували робити домашні завдання та складати іспити.

Адже Народний комісаріат освіти скасував оцінки, екзамени та домашні завдання в школі. Натомість учні отримали право на шкільне самоврядування, що включало, зокрема, право голосу на педагогічних радах та право створювати альтернативні органи управління школою.

Одним з тих, хто стояв коло витоків створення дійсно нової української школи, був видатний український педагог,

психолог, письменник та громадський діяч Григорій Григорович Ващенко. Цього року ми відзначаємо 145-у річницю від дня його народження. На жаль, ім'я славетного українського педагога, яке добре відоме за кордоном, в нашій державі є майже забутих. Це пояснюється тим, що педагогічна спадщина Григорія Ващенка була свого часу піддана засудженню та забуттю. Проте і сьогодні навчальні методи педагога практично не визнаються нашою офіційною освітою. І це не дивно, адже більша частина освітян і досі залишаються прихильниками старих авторитарних методів навчання, виховання та особистісного розвитку учнів і студентів. Тому ці вчителі та викладачі й не сприймають навчальних методів Григорія Ващенка, побудованих на основі поваги до особистості, її внутрішнього світу й системи життєвих цінностей.

У своїй практичній педагогічній діяльності Ващенко орієнтувався на найпередовіші досягнення в сфері педагогіки, психології, педології та інших наук і мистецтв. Педагог вивчав праці Вільгельма Лая, Джона Дьюї, Стенлі Холла, Гелен Паркхерст, Вільяма Кільпатрика, Еллен Кей, Марії Монтессорі, Лева Виготського, Павла Блонського та багатьох інших провідних американських, європейських та вітчизняних педагогів і психологів. Великої уваги Ващенко приділяв вивченню ідей класиків вітчизняної та зарубіжної гуманної педагогіки.

Григорій Григорович Ващенко народився 23 квітня 1878 р. в селі Богданівка, що на Чернігівщині, в дворянській родині, яка походила зі старовинного козацького роду. З 1888 по 1898 р. Григорій навчається в Роменській духовній школі та Полтавській духовній семінарії. Тут він знайомиться із Симоном Петлюрою, Володимиром Щепотьєвим та іншими майбутніми діячами національного руху, з якими бере активну участь в студентських страйках. Через це він мав великі проблеми з дирекцією семінарії, що завадило Григорію вступити до Київської

духовної академії. Тож Ващенко вирішує розпочати свою педагогічну діяльність.

В 1899 р. педагог вступає на словесний відділ Московської духовної академії, де навчалося багато студентів з України. Разом з ними Григорій Ващенко бере участь не лише в студентських страйках, але й у відзначенні роковин визначних українських діячів науки та культури, зокрема в організації святкових заходів, присвячених визначному українському поету та художнику Тарасу Григоровичу Шевченку. В 1903 р. Григорій Ващенко закінчує академію зі званням кандидата богослов'я.

З 1903 по 1904 р. педагог викладає у Полтавській єпархіальній жіночій школі та вчительській школі. В 1904 р. Ващенко їде до Грузії, де він викладає в Кутаїському духовному училищі церковнослов'янську, грецьку, російську мови та історію. В 1905 р. Ващенко повертається до України та влаштовується на посаду викладача Полтавського комерційного училища. Водночас педагог працює в газеті «Полтавщина», де друкує статті, присвячені тяжкій долі українського народу, за що піддається переслідуванням з боку влади. В 1906 р. педагогу доводиться виїхати в місто Тихвін, де він викладає в Тихвінському духовному училищі, жіночій гімназії та приватному реальному училищі.

З 1907 по 1911 р. виходять друком літературні твори Григорія Ващенка, зокрема: збірка «Пісня в кайданах», п'єса «Сліпий», повість «До ґрунту».

В 1912 р. педагог вертається в Україну та починає працювати в Тульчинському духовному училищі та єпархіальному жіночому училищі. З 1913 р. педагог викладає латинську, грецьку, старослов'янську мови в Роменському духовному училищі, комерційному училищі та жіночій гімназії.

В 1917 р. відбувається Лютнева революція, завдяки якій Україна проголошує себе Народною республікою. Григорій Ващенко бере активну участь у підготовці українського вчительства. У вересні того ж року педагог стає викладачем педагогі-

ки і психології Полтавського вчительського інституту. Педагога обирають також директором Полтавської учительської семінарії.

Після Жовтневої революції 1917 р. та проголошення Української соціалістичної радянської республіки Ващенко займається програмою подолання неграмотності серед найбідніших верств населення. В 1919–1920 рр. Григорій Ващенко працює редактором журналу «Українська культура». В 1921 р. педагог засновує в селі Білики навчальний заклад для підготовки вчителів, де вони оволодівали найсучаснішими методами навчання й виховання особистості. При школі були організовані драматичний гурток та хор. Адаже педагог мав володіти також високою естетичною культурою. Але, як завжди це буває з усіма новаторами, інноваційна діяльність Ващенка зустрічає спротив з боку прихильників старих методів навчання, через що педагог залишає ним же створений навчальний заклад.

В 1923 р. Григорія Ващенка запрошують на посаду керівника педагогічної комісії Полтавського інституту народної освіти. В 1925 р. педагог очолює кафедру соціальної педагогіки, а пізніше і кафедру педагогіки Полтавського інституту народної освіти. В 1929 р. у Харкові виходить підручник «Загальні методи навчання», який і по-сьогодні вирізняється своєю новизною та новаторством. Саме по ній готували українських учителів для нових українських шкіл. Після вбивства комісара народної освіти Миколи Скрипника 7 липня 1933 р. для Ващенка починаються темні часи. Педагога обвинувачують у «буржуазному націоналізмі» та звільняють з інституту. З 1934 р. Григорій Ващенко шукає собі роботу, але ніде не може її знайти. В 1936 р. українська інтелігенція, що проживала в Москві, посприяла у влаштуванні педагога на роботу. Йому було запропоновано очолити кафедру педагогіки при Сталінградському педагогічному інституті. В 1940 р. педагог добивається повернення до Полтавського педагогічного інституту.

В 1941 р., коли в Україну вступила німецька армія, Григорію Ващенку було вже 63 роки. За станом здоров'я педагог лишається на Батьківщині, продовжуючи справу свого життя. Того ж року Ващенко стає редактором газети «Голос Полтавщини», де друкує статті, присвячені українській культурі та освіті. В 1943 р., після відступу німецької армії та відновлення репресій з боку НКВС, педагог змушений виїхати разом із родиною до Києва, а потім до Австрії та Німеччини.

З 1944 р. починається життя педагога в еміграції. В 1945 р. Ващенко працює на посаді професора педагогіки і психології філософського факультету Українського вільного університету в Мюнхені. Водночас педагог стає головним опікуном-вихователем юнаків та юначок зі Спілки Української молоді (СУМ). В 1946 р. педагог видає книгу «Виховний ідеал», в якій міститься порівняльний аналіз різних виховних систем світу з усіма їхніми перевагами та недоліками. Григорій Григорович схиляється до традиційного європейського християнського ідеалу, побудованого на засадах гармонійного розвитку людини.

В 1949 р. Григорія Ващенка обирають на посаду ректора Богословсько-педагогічної академії під егідою Української автокефальної православної церкви в Мюнхені. Також педагог входить до Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Він продовжує працювати над своїм баченням організації системи української освіти. Окрім «Виховного ідеалу» з під пера педагога виходять такі праці як «Виховання волі і характеру», «Проект освіти в самостійній Україні», «Виховання любові до Батьківщини», «Український ренесанс». Також Ващенко друкує статті в різних українських діаспорних виданнях.

Педагог мріяв повернутися в Україну, яку любив понад усе. Не витримавши туги за Батьківщиною, 2 травня 1967 р. славетний український педагог-гуманіст та культурний діяч Григорій Ващенко відійшов у вічність.

В своїй навчально-виховній діяльності Григорій Григорович Ващенко обстоював

гуманістичні ідеали просвітництва. Педагог вважав, що учень має отримувати справжню радість від пізнання навколишньої дійсності. Тому Ващенко шукав такі форми та методи навчання, які пробуджували в дітях лише позитивні почуття. Ці методи, на відміну від авторитарних методів навчання, враховували досвід дитини, її інтереси та захоплення. Таким, зокрема, є «Метод Лая». Німецький педагог Вільгельм Лай створив унікальну «Школу дії», в якій учні навчалися не з підручників, а безпосередньо спостерігаючи навколишній світ та виявляючи свої враження, зокрема, в малюнку, творі, грі. Тобто ні про яке зубріння, як це заведено в нашій школі, мова не йшла. Діти вивчали навколишню дійсність, пропускаючи враження через власний внутрішній світ та відображаючи їх у своїй творчій діяльності. «Спостереження та виявлення йдучи одне за одним, повинні, ніби рухаючись по спіралі, щораз більше удосконалюватися; порівнюючи щоразу образ, що ми його утворили, з оригіналом, ми безупинно підносимося на вищі ступені продуктивності», — зауважує Вільгельм Лай [1, с. 265].

Григорій Ващенко подає схему заняття за «Методом Лая». Заняття починається з ознайомлення з предметом чи явищем, що відповідає «першому моменту психічного процесу-враження». Це обізнання має починатися не з книжки чи слова вчителя, а з безпосереднього спостереження дійсності. Ознайомившись з даним предметом чи явищем, учень переробляє в собі отримані враження. Відбувається процес систематизації вражень, порівняння їх з попередніми враженнями та зарахування предмета чи явища до відповідної категорії. Після цього діти «зафіксують свої знання чи у формі малюнків, чи писаних викладів, або виявляють їх в іграх, чи більш-менш складних актах поведінки» [1, с. 266].

Звісно, що така форма занять за «Методом Лая» більше відповідає природі дитини ніж звичайне пасивне навчання, коли діти не самостійно вивчають навко-

лишній світ, а лише з книжок та зі слів вчителя, не маючи змоги виявити власне ставлення до предметів та явищ навколишнього світу. Та й вивчають вони не цю дійсність безпосередньо, а її бачення та розуміння вчителями чи авторами підручників. Григорій Ващенко був палким прибічником природовідповідного навчання, яке передбачає пізнання речей та явищ навколишнього світу наочно, за допомогою відчуттів. Адже сприйняття тієї чи іншої речі та явища неможливе без залучення таких зовнішніх відчуттів як зір, смак, слух, нюх, дотик.

Дитинство, за словами педагога, є тією порою життя, коли людина має збагачуватися великою кількістю конкретних уявлень, які стають за основу подальшого розвитку мислення. Тому завдання вчителя і полягає в тому, щоб палітра відчуттів в учня була якомога багатшою та яскравішою. Тож педагог має не ув'язнювати учнів в чотирьох стінах класу, а навпаки, він повинен робити все, щоб діти мали змогу пізнавати світ безпосередньо, залучаючи власні відчуття. Завдяки залученню відчуттів в дитини формуються відповідні уявлення про предмети та явища навколишньої дійсності. На переконання педагога, «чим чіткіші й багатші уявлення, тим більше можливостей для розвитку вищих інтелектуальних процесів» [1, с. 97].

Таким чином, вчитель має спиратися на уявлення учня. Від цього залежить його успішність. Адже, якщо знання не буде підкріплене відповідним уявленням, воно не буде сприйняте учнем. На жаль, більшість вчителів йдуть найпростішим шляхом, даючи знання у вербальній формі, не піклуючись про їхнє чуттєве наповнення. Проте, на думку Ващенко, даючи дитині знання переважно в словесній формі, у неї виробляється «так званий вербальний тип мислення, що характеризується поверховістю, невідповідністю між словом як формою думки, і її змістом» [1, с. 97].

Важливу роль у формуванні уявлень дитини Григорій Ващенко приділяв мистецтву, зокрема, художнім творам, музи-

ці, поезії. Як і Костянтин Ушинський, Ващенко вважав, що мистецтво «активізує навчальний процес в цілому. Воно робить його цікавішим, внаслідок чого діти починають вчитись з більшою охотою, а то й з захопленням» [1, с. 388].

Тому педагог намагався кожне знання поєднати з духовним світом учня, його інтересами та захопленнями. Відповідно до віку, Ващенко підбирав художній чи музичний твір, який пробуджував в учня яскраві образи, що значно сприяло його навчально-пізнавальній та творчій діяльності. Мистецький твір активізує емоційно-вольову сферу особистості. Зокрема, слухаючи музичний твір, людина, навіть, якщо вона не знає про що даний твір, може переживати глибокі емоції. Тобто музика не лише активізує навчально-пізнавальну діяльність, але й виховує душу дитини. Вона радіє, коли звучить радісний мотив, і засмучується, коли чує сумну мелодію. Саме тому педагог радить вчителям та батькам приділяти велику увагу естетичному вихованню, без якого «людина не може бути повновартісною» [1, с. 386].

Григорій Ващенко критикує сучасну школу за те, що вона не приділяє належної уваги естетичному вихованню особистості, завдання якого полягає у вихованні художнього смаку та розвитку творчих мистецьких здібностей учнів. Саме цим пояснюється низький рівень культури серед молоді, яка переважно вихована в штучних міських умовах, через що вона не відчуває краси природи, а отже і краси творів мистецтва. Попри те, що театри знаходяться переважно в містах, молодь не виявляє активності в їх відвідуванні, віддаючи перевагу лише розвагам. Через це формується споживацький тип людини, яка не цікавиться нічим, окрім власної персони, і якій байдуже до долі інших людей. Завдяки естетичному вихованню, особистість набуває тих рис, які прикрашають, а не спотворюють її, вибудовує свій багатий соціокультурний простір.

Педагог говорить про виховання в учня мистецького мислення. Адже шко-

ла приділяє увагу переважно вихованню практичного та науково-теоретичного мислення, забуваючи про виховання душі учня. Тому, розвиваючи в учнях мистецьке мислення, вчитель сприяє розвитку естетичного судження учнів не лише щодо літературних, образотворчих та музичних творів, але й щодо наукових відкриттів, технічних винаходів та поглядів і вчинків людини.

Завдяки мистецтву дитина пізнає світ, що безпосередньо оточує її, а також ті світи, що знаходяться за сотні тисяч кілометрів від того місця, де вона живе. Наприклад, коли діти слухають такі твори видатного англійського письменника Редьярда Кіплінга, як «Ріккі-Тіккі-Таві», «Слоненя», «Мауглі», учні дізнаються про далеку, казкову країну, що зветься Індія. Захоплюючи сюжети цих та інших творів будять уяву дитини, наповнюючи її новими знаннями про світ, з яким він, на даний момент, не може наочно познайомитися.

Період віку 13–16 років педагог називає періодом романтизму. Підлітків цікавить все «незвичайне та грандіозне». Вони з великим захопленням читають

пригодницьку літературу, зокрема, романи Вальтера Скотта, Майн Ріда, Фенімора Купера, Жюль Верна, Джека Лондона. Зокрема, пригодницькі романи Жюль Верна побудовані на основі наукових шукань. «На мою думку, цей вид творчості найбільш відповідає психології підлітка», — зауважує педагог [1, с. 373].

Великої уваги Григорій Григорович приділяв національному вихованню учнів, вивчаючи з ними мову, історію рідного краю, народні традиції українського народу, його творчість, зосереджену в піснях, танках, казках, прислів'ях, байках, думках. Педагог знайомив дітей з літературною, поетичною, музичною, художньою та науковою спадщиною визначних українських митців і науковців.

Важливого значення Ващенко приділяв грі, в якій вбачав найбільше джерело дитячої радості. «Можливо, що людина ніколи в житті не переживає таких чистих, радісних хвилин, які вона переживає під час дитячих ігор, коли радість не затруєється ні сумнівами, ні рефлексіями, ні спогадами про неприємності минулого. Тому діти, дитинство яких проходило без ігор, здебільшого в зрілому віці стають песимістами. Для дитини — тяжка кара, коли їй забороняють гратись» [1, с. 367].

В іграх дитина не лише самостверджується, але також розвиває соціальні почуття. Адже їй доводиться виступати в різних ролях, навіть прямо протилежних до себе. «Спочатку діти не зовсім розуміють один одного, дії їх не координовані, вони навіть часто сваряться між собою, але поступово виявляється взаємне розуміння й координованість спільної дії, діти тягнуться одне до одного, бо тільки в гурті може бути весела гра. Зав'язується дружба, що іноді єднає дітей на довгі роки» [1, с. 367].

На жаль, через недооцінку ролі гри в житті дитини, в нас так багато агресії не лише в школах, але й взагалі в нашому суспільстві. Саме через брак комунікації та взаємодії між дітьми в школі, вони зростають егоїстами, що дбають лише

про власні інтереси. Натомість, спостерігаючи життя дітей в дитячому садочку чи на подвір'ї, перше, що впадає в вічі, це веселий настрій дітей, які з захопленням граються між собою. Кожен змагається один з одним, але це змагання носить мирний, продуктивний характер. Саме тому Григорій Ващенко так багато уваги приділяв залученню в навчально-виховний процес ігрових методик, вбачаючи в грі «джерело духовного та фізичного розвитку особистості».

Гра, як і інші творчі методи навчання, тісно пов'язана з емоційно-вольовою сферою особистості та її уявою, завдяки чому вона є дуже близькою дітям. Тому Ващенко у своїй діяльності завжди звертався до ігрових форм та методів навчання й виховання особистості. Завдяки такому підходу, діти навчалися граючись, отримуючи від навчання справжню насолоду та втіху. Під час гри діти краще засвоюють навчальний матеріал. Наприклад, граючись в героїв пригодницьких романів Жюль Верна, учні з легкістю та радістю вивчають географію, математику, фізику, зоологію. Граючи в героїв Фенімора Купера, діти вчать бути слідопити та розвідниками. Гра в лицарів з романів Вальтера Скотта виховує в учнях шляхетність та мужність. Важливою особливістю гри є те, що вона ставить перед собою певну задачу чи проблему, яку необхідно вирішити, завдяки чому кожен учасник може виявити власну думку, почуття та фантазію.

Великою проблемою школи Григорій Ващенко вважав її відірваність від життя дитини, її потреб та прагнень. Як наслідок ті знання, які подає вчитель, не сприймаються та не засвоюються учнем. Педагог наводить слова американського педагога і психолога Джона Дьюї, на думку якого «подавання такого матеріалу, що не стосується ні до якої проблеми з тих, що виникли вже в досвіді учня, або такого, що не може викликати проблеми, більш ніж безкорисне для розумових завдань» [1, с. 336].

Ващенко вважав, що учень має розуміти потребу в тому чи іншому знанні. Для

цього вчитель повинен пояснити учню те, що кожне знання виникло з певної життєвої потреби людини. За словами Дьюї, «історія культури показує, що наукові знання людства та його технічні здатності розвивалися, особливо на первісних ступенях, із основних проблем життя. Анатомія та фізіологія виникли з практичних потреб підтримувати здоров'я та діяльність; геометрія та механіка — із потреб міряти землю та робити машини, що економізують працю; астрономія була міцно зв'язана з мореплаванням; ботаніка виникла з потреб медицини та агрономії; хімія була зв'язана з фарбуванням, металургією та іншими ремеслами» [1, с. 336].

Тож американський педагог вважав, що виховання розуму має відбуватися не шляхом зубріння готових знань, а через розв'язання конкретних проблем, близьких та зрозумілих учню. Ті ж знання, які не вирішують ніяких проблем, Джон Дьюї вважав марними. «Твердження, що відомості, набуті не для того, щоб вияснити або розв'язати проблему, можна потім, за бажанням, вільно використати, зовсім неправильне» [1, с. 335].

Григорій Ващенко також дотримувався думки про те, що навчання має ставити перед учнем проблему, якою він міг би захопитися з метою її вирішення. Але як це можна зробити за допомогою пасивних методів навчання, які не мають тієї «родзинки», яка розвиває в дітях ініціативу та самостійність думки? Хоч ці методи і дають дітям знання, але вони не виховують з них людей, «здатних до творчої роботи чи то в галузі теоретичній, чи практичній. Отож нова педагогічна думка весь час боролася й бореться за принципи активності навчання», — зазначає педагог [1, с. 246].

Проте, не зважаючи на революційні завоювання в сфері освіти, активні методи навчання входять до школи дуже повільно. Причиною, на думку Ващенко, є те, що техніка авторитарного навчання далеко легша та простіша за техніку активного навчання. «Для першого вчителів досить знати в певних межах якусь галузь

шкільної науки, і він може з успіхом вести справу навчання. Зовсім інші умови за активних методів. Тут треба організувати дітей для роботи, збудити в них інтерес до неї, зуміти скерувати їх певним шляхом, зуміти допомогти дітям і відповісти на їхні запитання» [1, с. 246].

Педагог критикував класно-урочну систему занять за те, що вона не дає змоги учню плідно займатися науково-дослідною діяльністю, яка є характерною для кожної дитини. Натомість їй пропонуються завдання, які вирішуються стереотипно за відповідним алгоритмом. Такий підхід виховує в учня шаблонне мислення, яке не сприяє появі інноваційних ідей та нових відкриттів. Тому Ващенко пропонує активні методи навчання, які розвивають ініціативу та творчу здатність учня. Педагог послуговувався, зокрема, «евристичним принципом» навчання, коли учень самостійно знаходить відповіді на свої запитання, а вчитель сприяє йому в цьому. Серед активних методів навчання особливе місце Григорій Ващенко відводить дослідним методам, котрі педагог поділяє на три форми, а саме: «Екскурсійно-дослідний», «Лабораторно-дослідний» та «Рефератно-семінарський» методи.

За допомогою «Екскурсійно-дослідного методу» учень вивчає явища природи та суспільства. Екскурсія складається з готування до екскурсії, роботи під час екскурсії, оброблення матеріалів, здобутих під час екскурсії та висновків з них. Екскурсії можуть бути присвячені будь-якій тематиці, зокрема, краєзнавству, природознавству, літературознавству, мовознавству, фольклорознавству, суспільствознавству. Ващенко рекомендує екскурсії до природи, в села, міста, на місця історичних подій, до музеїв, театрів, фабрик, заводів, науково-дослідних станцій, інших країн. Під час таких екскурсій учні знайомляться наочно з явищами природи, флорою та фауною рідного краю, його історією, народними традиціями, культурою інших народів. Діти збирають гербарій, вивчаючи різновиди рослин та

їхні властивості. Відвідуючи пам'ятні місця, музеї, учні вивчають історію Батьківщини, її трагічні сторінки та перемоги. Діти з великим інтересом збирають та досліджують народні казки, пісні, приказки, байки, думи, відкриваючи для себе світ української душі та водночас підвищуючи власний рівень знання рідної мови та культури загалом.

Екскурсії можуть полягати також у культпоходах до театрів, де учні знайомляться як із вітчизняними, так із зарубіжними класичними та сучасними художніми постановками творів. Через ці твори діти входять в світ переживань інших людей, співчуваючи та співдіючи з ними. Важливу роль відіграє гра актора, який передає переживання свого героя, його думки, ідеали та мрії. Завдяки майстерній грі актора глядач може полюбити навіть той твір, який він вважав нудним і нецікавим. Саме тому артистична діяльність має багато спільного з педагогічною діяльністю, що полягає передусім у пробудженні в учня інтересу до знань та ціннісному їх сприйнятті.

Здійснюючи екскурсії на ферми, діти знайомляться з культурою обробки землі та тваринництвом, навчаючись землеробству й догляду за худобою. Дітям, як відомо, дуже подобається почуватися, зокрема, «колоністами» та «ковбоями», тому вони з радістю займаються сільським господарством. Водночас вони вивчають такі навчальні предмети, як географія, біологія, хімія, знання з яких селяни використовують в своїй практичній діяльності.

Екскурсії на підприємства дають змогу дітям ближче дізнатися про промислові технології і виробництво продукції. Діти знайомляться з технологічними інноваціями, за допомогою яких відбувається виробництво товарів, вивчають верстати, інструменти й машини, вчать працювати з ними. Перед очима дітей проходить весь цикл виготовлення продукту. Тут же вони вивчають закони механіки, здійснюють математичні розрахунки, займаються винахідництвом, спрямованим на полегшення тяжкої праці робітника.

Екскурсії до науково-дослідних станцій дають змогу дитині побачити, зокрема, нові штучно виведені польові та садові культури рослин та процес їх виведення. Завдяки такому наочному підходу діти легко засвоюють основи ботаніки та біології, чого не скажеш про учнів, які змушені зубрити підручник, сидячи за партою чи вдома.

Важливу роль у пізнанні навколишньої дійсності відіграють закордонні екскурсії, під час яких учні дізнаються про культуру та звичаї інших народів. Під час таких екскурсій діти вивчають історичне минуле країни, її визначних діячів. Учні знайомляться з пам'ятками культури, архітектурою міст, їх природним ландшафтом. Водночас діти цікавляться сучасними здобутками країни в науково-технічній та культурній сфері.

По закінченню екскурсії учні надають своєму вчителю результати своїх досліджень, в яких вони виражають власне ставлення до побаченого та почутого. «Бажано, щоб учні деякі об'єкти своїх спостережень відобразили графічним способом: у формі малюнків, рисунків, планів і т. ін. Коли дозволяють умови, доцільно вечорами на екскурсійній базі занотовувати враження у формі щоденника... Учні, що мають письменницькі здібності, можуть на ґрунті спостережень написати якісь оповідання або вірші» [1, с. 323, 322].

Отже, дослідні екскурсії для учнів можуть охоплювати весь спектр навчальної програми. За допомогою екскурсійно-дослідного методу діти краще сприймають науки та мистецтва, що вивчаються в школі. Адже учні мають змогу наочно побачити предмети та явища навколишнього світу та взяти участь в їх дослідженні. Такий метод вирізняється від книжного тим, що учень активно, а не пасивно пізнає світ, привносячи власну думку, почуття і фантазію.

Іншим, не менш важливим методом пізнання учнем навколишньої дійсності Григорій Ващенко вважає «Лабораторно-дослідний метод». Головною його особливістю є те, що, на відміну від «Екскур-

сійно-дослідного метода», дослідження відбуваються в штучно створених умовах. Він потребує спеціального обладнання та приміщення для проведення дослідів. Тут також може застосовуватися просте устаткування, виготовлене самими учнями. Вони, на думку Ващенко, з педагогічного погляду є ціннішими за прилади куповані. Адже у виготовленні приладів діти виявляють свою винахідливість. Разом з тим, «роблячи їх, діти зрозуміють якнайкраще механізм приладу, для них яснішою стане техніка досліду. Окрім того, попрацювавши з саморобним апаратом, діти свідоміше ставитимуться і до складних апаратів» [1, с. 323].

На думку педагога, при школах мають бути спеціальні майстерні з виготовлення приладів для дослідів. Окрім того, школа має закупляти складні точні прилади, зокрема, мікроскопи, твердоміри, вольтметри, амперметри, барографи, термографи та інше науково-дослідне устаткування за допомогою яких учні можуть досліджувати закони електрики, магнетизму, механічні та фізичні властивості металів і неметалів для їх ефективного використання в науці та техніці.

Лабораторно-дослідний метод передбачає також досліді над рослинами та тваринами. Для цього педагог радить створювати при школах куточки живої природи. В таких куточках учні матимуть змогу вирощувати різні культури рослин, зокрема, квасолі, гороху, пшениці, кавунів, гарбузів, досліджуючи вплив на них особливостей ґрунту, температури, освітлення, різних видів добрива. «На шкільних грядках діти можуть робити спроби з пересаджуванням, пікіровкой рослин, досліджувати вплив на рослини густоти посадки, різних способів збереження вологості в ґрунті і т. ін. Такі досліді дуже цікавлять дітей і розвивають у них любов до науки» [1, с. 325].

Педагог радить також вирощувати не лише місцеві, але й тропічні та субтропічні культури. Для цього, звісно, потрібні відповідні приміщення зі світлом та обігрівом. Такі екзотичні рослини є не

лише прикрасою, але й ілюстративним матеріалом на заняттях з ботаніки, географії, малювання та інших навчальних предметів.

Те ж саме стосується і зоологічного куточка. Проте догляд за тваринами потребує більше уваги та зусиль. Як правило, діти з радістю піклуються за тваринами, даючи їм імена та ставлячись до них як до своїх друзів. Дослідження за тваринами мають переважно характер спостереження. Учні вивчають поведінку тварин, їхні звички та навички. Проте Ващенко радить також проводити експериментальні дослідження, але так, щоб вони не шкодили тваринам та не перешкождали вихованню в дітях гуманності. За зразок педагог радить брати досліді видатного німецького вченого Вольфганга Келера, який вивчав закономірності розвитку та виявлення елементарного мислення в тварин за допомогою поставлених перед ними проблемних задач.

Важливою частиною лабораторно-дослідної роботи Григорій Ващенко вважає метеорологічні дослідження, які дають змогу людині дізнатися про земну атмосферу, її фізичні процеси та явища. За допомогою відповідних вимірювальних приладів учні дізнаються, зокрема, про «температуру повітря, стан погоди, напрямок вітру, кількість опадів, грубизну снігового покриву, зміни в царстві рослин і тварин, сільськогосподарські роботи населення» [1, с. 325].

Учні нотують відомості про зміни в атмосфері в спеціальних щоденниках, на основі яких укладають метеорологічні календарі, які вони прикрашають візерунками та віршами. Звісно, з кожного спостереження над природою учні роблять власні висновки та узагальнення.

Третьою формою дослідного методу виступає «Рефератно-семінарський метод». Даний метод Григорій Григорович радить застосовувати в старших класах та у вищій школі. Адже словесне мислення в дітей, за словами педагога, розвивається досить пізно, а тому слово не можна

робити основним джерелом їхнього знання. Саме тому рефератно-семінарський метод має застосовуватися в старших класах і переважно при вивченні літератури та історії. Готуючи реферат, зокрема з літератури, учень має дослідити мистецьку спадщину письменника та скласти власний погляд на його творчість. Якщо реферат присвячений певній історичній події, учень повинен дослідити не лише саму історичну подію, але й ті чинники, що їй передували. По закінченню дослідження учень представляє свою роботу на обговорення своїм однокласникам, які можуть погоджуватися чи не погоджуватися з висновками свого товариша. «Обговорення реферату є засіб розвинути в учнів критичне мислення та уміння відрізнити істотне від другорядного», — зауважує педагог [1, с. 326].

 особливе місце в навчально-пізнавальній діяльності учня Григорій Ващенко приділяв розвитку фантазії, вважаючи, що вона потрібна не лише письменнику, поету, художнику та музиканту, але вона також потрібна інженеру, історичному, соціологу, географу, військовому, а також математику. Без творчої фантазії «людина може діяти лише за певними шаблонами і не здатна до винахідництва» [2, с. 202].

Тому педагог шукав такі методи навчання, які б активізували не лише навчально-дослідну, але й творчу діяльність учня. Серед таких методів, що поєднували б в собі як науку, так і творчість, Григорій Ващенко виділяє «Метод проєктів». Цей метод народився в Сполучених Штатах Америки. Його автором є визначний американський педагог та психолог Вільям Кільпатрик. Вчений спирався на природню любов дітей як до різних досліджень, планів, так і до придумування чогось фантастичного. Саме для цього і був придуманий даний метод, щоб дитина не з підручника, а спираючись на власне світобачення, могла пропонувати різні неймовірні для дорослого, але цілком ймовірні для неї ідеї. Тому «проєкт» Кільпатрик розглядає як цільовий акт «від усього серця». За-

вдяки «Методу проєктів» учень відчуває себе по-справжньому вільним у власному самовираженні та самоствердженні, виходячи за межі звичного та буденного. На думку Кільпатрика, якщо школа прагне виховувати вільних громадян, то «виховання їх повинне складатися з системи цільових актів та проєктів» [1, с. 337].

Григорій Ващенко широко використовував в своїй практиці «Метод проєктів», активізуючи не лише мислительну, але й креативну сферу учня. Діти мали змогу розробляти власні проєкти, в яких вони відображали свій внутрішній світ думок, почуттів та фантазій. Вони, зокрема, готували проєкти на ті теми, які були найбільш близькими та наболілими для них. Серед цих проєктів переважну більшість складала проєкти з реформування школи, яка на той час тільки-но розбудовувалася в молодій республіці. Те, що були скасовані оцінки, екзамени та домашні завдання в школі, великою мірою є результатом проєктної діяльності учнів.

Проєкти можуть бути присвячені різним темам, зокрема, садівництву, городництву, теслярству, ткацтву, будівництву залізничних шляхів, тунелів, гребель, дренажів, застосуванню електричних машин, гідростатів, радіотелеграфів. Важливе значення мають проєкти, присвячені минулому, з якого учень дізнається про історичні події, визначні відкриття та винаходи.

Григорій Ващенко вважав, що школа буде все лише на вправах, перетворюючи учня на пасивну істоту, яка все робить механічно, за командою. Натомість при застосуванні «Методу проєктів» учень живе «дійсним повним життям, що має сенс само в собі. Він робить не вправи як такі, а дійсну роботу, що сама в собі, незалежно від впливу на розвиток здатностей учня, має певну об'єктивну вартість» [1, с. 342].

Однією з найбільших проблем школи педагог вважав брак індивідуально-особистісного підходу до учня, що призводить до шаблону в навчанні й вихованні,

а отже і до знеособлення дитини. Ващенко наводить слова видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського, який порівнював учителя з шевцем. «Як швець шие на один копил серію чобіт, приладжуючи, мнучи й розбиваючи шкіру і натягуючи її, так і педагог на один кштатт виховує дітей, не рахуючись з індивідуальними їх властивостями» [1, с. 92].

Проте для того, щоб збудити інтерес до навчання, педагог має добре знати внутрішній світ дитини. Для цього йому слід, за словами Ващенка, бути водночас і вчителем і педологом. «Вибираючи теми для дослідів, треба, по-перше, брати до уваги особливості віку дітей, бо з ними зв'язана певна спрямованість їхніх інтересів. Зв'язані з ними також і особливості дитячого мислення, що їх теж треба брати до уваги. Робота вчителя матиме більший успіх, коли він з'ясує собі добре запас дитячих уявлень та знань. Дуже прислужиться йому, нарешті, і знайомство з їхнім домашнім побутом» [1, с. 295–296].

Проблема індивідуального підходу є проблемою, яка виникає в школі, де вчитель має справу з великою кількістю учнів. До всього цього додається навчальний план, який націлений не на конкретного учня з його неповторним світом думок, почуттів та фантазій, а на «учня взагалі», якого в природі, як відомо не існує. Адже

всі діти різні, а отже всі вони потребують до себе особливого підходу. Вихід із даної ситуації показала американський педагог та письменниця Елен Паркхерст, яка запропонувала цікаву систему навчання за «Дальтонським планом». Він, зокрема, передбачав вивчення внутрішнього світу кожної дитини, її інтересів та захоплень. На основі зібраних даних, учнів розподіляли за групами, що об'єднували дітей за їхніми уподобаннями та захопленнями. Зокрема, якщо учень захоплювався малюванням, він потрапляв до художнього класу, якщо дитину цікавили природничі науки, він навчався разом із дітьми-природознавцями і т. д.. Таких класів могло бути рівно стільки, скільки в дітей є захоплення. Завдяки індивідуальному підходу повністю враховувалася сфера захоплень учня, і вже на основі цих захоплень будувалася навчальна програма, яка ні в якому разі не скасовувала жоден із обов'язкових навчальних предметів. Просто ті предмети, до яких дитина була байдужою, викладалися у зв'язку із її захопленнями та прагненнями. «Дальтон-план» давав учню змогу повністю розкрити власні потенційні здібності та водночас відкрити для себе щось нове.

Григорій Ващенко радив вчителям застосовувати Дальтон-план, що значно полегшує як роботу педагога, так і навчально-пізнавальну діяльність учня. Адже

простіше працювати з великою кількістю дітей зі схожими інтересами, ніж з такою ж кількістю дітей з різними інтересами. Звісно, це не означає, що вчитель не повинен вивчати внутрішній світ учнів з інших класів, організованих за принципом уподобань дітей. Учні мають також взаємодіяти зі своїми однолітками з тих чи інших класів. Цьому сприяють, зокрема, різні ігрові методи, які об'єднують дітей з найрізноманітнішими інтересами та захопленнями, в яких вони навіть можуть мінятися місцями. Тобто художник може стати науковцем, а науковець — художником. Всі задатки в дітях є присутні, просто деякі з них є розвинені краще за інші. Тому педагог повинен сприяти розвитку не лише того, що в учня добре виходить, але й робити все, щоб розвинути й інші, слабші задатки.

Григорій Ващенко прагнув створити нову школу, яка б увібрала в себе все найкраще, що створило людство впродовж віків. В своїй праці «Виховний ідеал» педагог систематизує здобутки різних віків. Зокрема, Ващенко захоплюється античним мистецтвом та філософією, а Сократа ставить у приклад всім педагогам та учням і не лише як педагога та філософа, а й як героїчну людину, яка не злякалася прийняти смерть за свої переконання. В добу Середньовіччя педагог ставить у приклад Ісуса Христа, який, як і Сократ, допомагав людям пізнати істину, за що був несправедливо обвинувачений невдячним натовпом та страчений на хресті. Педагог виділяє такі важливі риси, які повинні бути присутніми в учнях, а саме: лагідність, доброзичливість, милосердя, чесність. Найвищою чеснотою педагог вважає самопожертву за інших. Григорій Ващенко наводить слова Ісуса Христа, який, звертаючись до своїх учнів, говорив їм: «Більшої любові ніхто не має, коли хто душу свою положить за друзів своїх» [2, с. 85].

Визначаючи ідеал людини, Ващенко зауважує, що «це те найкраще, що створив народ в розумінні властивостей людської особовості та її призначення»

[2, с. 112]. Тому в кожного народу своє розуміння ідеалу людини. Говорячи про український ідеал, педагог виділяє в ньому, зокрема, такі риси як хоробрість, чужість, гостинність, вірність, самостійність, поетичність, музичність. Проте Ващенко також говорить і про негативні риси українського народу, зокрема, схильність до сварок та пиятики, що перешкоджає нашому національному поступу. Тому педагог вважає, що українці мають шанувати та зберігати свої традиції, але не зупинятися на них, замикаючись у вузьких рамках своєї традиційної культури. Григорій Григорович радить запозичати від інших народів те, чого бракує українській нації, «їх кращі здобутки, органічно перероблюючи їх, відповідно до інтересів і психології свого народу» [2, с. 110].

До таких здобутків, зокрема, належить ідея вільного виховання, яка для нашої, авторитарної системи навчання й виховання особистості, могла б стати за приклад. Адже лише на основі свободи можна виховати вільну, творчу, всебічно розвинену особистість. Щоб виховати таку особистість, «вчитель має в першу чергу виробити в себе ставлення до учнів не як до безособової маси, а як до спільноти, що складається з окремих особистостей, із котрих кожна має свої особливості: свої нахили й прагнення, свій тип мислення й почувань, свій рівень розвитку й знань, свій темперамент і вдачу... Треба розуміти кожний прояв її психічного життя, як в розгорнутій книжці читати її переживання» [1, с. 94, 406].

Школа ж, на думку Ващенка, має надати учням право на самоврядування, яке виховує в дітях ініціативність та відповідальність. «Школа мусить бути своєрідною дитячою республікою, в якій діти учаться, працюють, задовольняють свої естетичні потреби, і в той же час практично готуються до державного й громадського життя» [3, с. 216].

Григорій Ващенко бачив українську школу майбутнього, в першу чергу, як творчу школу. «Завдання її полягає в

тому, щоб розвивати творчі сили молоді, виховувати з неї творців культурних вартостей, людей, що в творчій роботі для суспільства будуть знаходити і своє особисте щастя» [1, с. 406].

Педагог радить учителям всіляко заохочувати учнів займатися творчою працею, організовуючи різні гуртки за інтересами, де кожна дитина могла б виявити свої потенційні здібності та можливості. Окрім того, мають бути створені спеціальні музеї, в яких би зберігалися «дитячі та юнацькі вироби, газети, малюнки і т. ін. З метою зацікавлення суспільства творчою діяльністю молоді слід буде систематично організовувати виставки продуктів молодечої творчості перш за все в Києві, а також і в інших великих містах України» [4, с. 45–46].

Григорій Григорович дбав про те, щоб учні виховувалися як вільні, творчі, всебічно розвинені особистості, які поважають іншу думку та обстоюють право на власну думку. За це педагог піддавався жорсткій критиці з боку авторитарно налаштованих освітян, котрі інших думок, окрім своїх, не визнають. На жаль, і сьогодні ми спостерігаємо переважання авторитарного мислення над демократичним, що, звісно, призводить до конфлікту між учителем та учнем. Тому педагог орієнтувався на Західну педагогіку, яка поважає особистість і робить все для її самовираження та самоствердження.

Сьогодні ім'я Григорія Ващенка та його педагогічна спадщина поступово повертаються до нас. Свідченням цього є видання творів визначного українського педагога-гуманіста. Знаменною подією для української громадськості стало відкриття у 2018 р. на фасаді навчального корпусу №1 Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка пам'ятної дошки Григорію Ващенку, яка зайняла своє почесне місце поряд з пам'ятними дошками Антону Макаренку та Василю Сухомлинському. Тож жодні ідеології не завадили нарешті поєднати разом ці три славетні імені, які символізують справ-

жню українську педагогіку любові та поваги до людини.

Отже, ми маємо робити все, щоб сучасна українська школа будувалася на засадах такої філософії, яка визнає «абсолютні вартості, такі як Добро, Краса, Істина, Свобода. Лише ця філософія обґрунтовує вчення про свободу людини як основу її гідності» [1, с. 409].

Звертаючись до творчої спадщини видатних педагогів минулого, необхідно перш за все вбачати в ній головне — ціннісне сприйняття ними своєї професійної діяльності, любов до неї та до своїх вихованців. Науково-технічний і соціальний прогрес істотно змінюють як цілі і зміст, так і сенс та характер цієї діяльності. Розширюються можливості освіти, зумовлюючи зміну логіко-методологічного і дидактичного її забезпечення, розуміння самого сенсу педагогічної майстерності та творчості. У складних умовах сьогодення відбувається динамічний процес кардинальних змін самої дійсності як предмету освітньої діяльності й педагогічних технологій, так і її інструментарію. Однак завжди залишається основним завданням освіти триада: «навчання-виховання-особистісний розвиток».

Вспішне ж виконання цього завдання вимагає від кожного з нас вірності своїй місії, яка торує свій шлях від наших видатних попередників, одним з яких є Григорій Григорович Ващенко, відповідальності перед Богом, Батьківщиною, народом та усім людством і своєю совістю за те, якими будуть життя й діяльність наших вихованців. Адже ми маємо закладати в них моральність, культуру й відчуття повноти життя як основу їхнього щастя й життєвого успіху.

Література

1. Ващенко Г. Загальні методи навчання. Київ : УВС, 1997. 441 с.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для виховників, учителів і українських родин. 2-ге вид. Брюссель : СУМ, 1976. 208 с.

3. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. 2 ч. Мюнхен : СУМ, 1957. 271 с.

4. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. Мюнхен : СУМ, 1957. 48 с.

5. *Енциклопедія Українознавства* : в 14 т. за ред. В. Кубійовича. Т. 1. Мюнхен : НТШ, 1955. С. 218–219.

6. Ващенко Г. <<https://uk.wikipedia.org>>.

Відомості про авторів:

Пономарьов Олександр Семенович — кандидат технічних наук, професор; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; email: palex37@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4698-2620>; Copernicus 1657.

Черемський Максим Петрович — асистент; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; email: maxcheremsky@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4130-7618>.